

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ЄРЕМЕНКО Олена Володимирівна

**ТВОРЧИСТЬ ОЛЕКСІЯ ПЛЮЩА В КОНТЕКСТІ
РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПОЧАТКУ
XX СТОЛІТТЯ**

10. 01. 01 - Українська література

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Київ-1997

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі української літератури Українського державного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Науковий керівник — кандидат філологічних наук, доцент
ГУЛЯК Анатолій Борисович

Офіційні опоненти — доктор філологічних наук, професор
ДЕНИСЮК Іван Оксентійович

кандидат філологічних наук, доцент
НЕМЧЕНКО Іван Васильович

Провідна установа — Київський Національний університет
імені Тараса Шевченка

Захист відбудеться "20" листопада 1997 р. о 14 год. 30 хв.

на засіданні спеціалізованої вченої ради К 01.33.04

в Українському державному педагогічному університеті

імені М.П.Драгоманова

(252030, м.Київ, вул. Пирогова,9).

З дисертацією можна ознайомитися

в бібліотеці Українського державного педагогічного університету

імені М.П. Драгоманова

Автореферат розіслано "20" листопада 1997 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

Вишнева П.ВИШНЕВСЬКА

АВ 37.575

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В Україні дедалі повніше розгортаються студії її літературно-художнього минулого. Пропонована дисертація - один з багатьох доказів цього.

Український літературний процес початку ХХ століття позначений високим рівнем художнього моделювання дійсності, розмаїттям течій, напрямів, жанрів, репрезентованих більш чи менш відомими на сьогодні художниками слова, інтенсивністю їх пошуків нових мистецьких форм. Залишаються, проте, постаті і явища, яких ще не охоплено системними дослідженнями, науково не прокоментовано належним чином. До таких явищ в українській літературі належить, зокрема, белетристична спадщина Олексія Пльоца (1887-1907).

Неординарність художнього мислення, проникливий психологічний аналіз, трагічність долі цього письменника роблять його постать непересічним явищем в історії української літератури. Об'єктивно склалося так, що творчість О.Пльоца опинилась поза увагою української літературознавчої науки.

Однією з причин обачливого ставлення дослідників до його художньої спадщини (окрім "крамольної" "приналежності до табору модерністів") слугував національно окреслений пафос творів белетриста. Тим-то вивчення мистецького доробку письменника нам уявляється вагомим для повнішого відтворення процесів розвитку української літератури.

Художні засоби, притаманні системі письма часів Олексія Пльоца, помітно індивідуалізовані в його творчості. Модернізована вся образна система його творів. Найціннішим надбанням митця небезпідставно вважається глибина і сила психологічного аналізу

І. В. С. Ц. АН

в його творах. Тільки небагатьом авторам притаманне таке вміння моделювати людську душу в проявах свідомого і несвідомого, виробити власну концепцію особистості. Поринути в темні глибини психіки, співвіднести реальність і уявний світ хоча б у його зародковому стані, стало для новеліста творчим завданням. Засоби, до яких письменник вдавався для досягнення цієї мети, позначені оригінальністю і новаторством.

Отже, дослідження літературного доробку Олексія Плюща викликане потребою в повному відтворенні мистецького процесу початку ХХ століття.

Мету дослідження ми бачимо в тому, щоб комплексно, монографічно і в історико-літературному плані відтворити спадщину О. Плюща - його епіку, лірику, драму і на цій основі визначити місце і значення письменника в українському літературному процесі початку ХХ століття.

Завдання дослідження визначені його метою. У цьому зв'язку в дисертації з'ясовуються:

генезис та естетична природа творчості О.Плюща, який синтезував у ній риси новітніх течій та напрямків (імпресіонізм, експресіонізм, символізм) ;

жанрова своєрідність і нові стильові тенденції малої прози письменника;

багатоманітність засобів і прийомів психологічного аналізу реалій життя;

природа образу ліричного героя як втілення суспільно-громадської позиції автора - з урахуванням його особистої трагедії;

драматургічне новаторство письменника в річищі пошуків нових сценічних форм та засобів виразності .

Матеріалом дослідження послужили твори О. Плюща, які розглядаються в контексті української літератури зазначеного періоду; використано рукописну спадщину письменника, яка зберігається у фондах Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, в архівах Центральної наукової бібліотеки ім. В.І.Вернадського НАН України, в Центральному державному історичному архіві України в м.Києві.

Теоретичну основу дослідження склали літературно-критичні праці І.Франка, С.Єфремова, М.Зерова, О.Білецького, П. Филиповича, а також дослідження з історії української літератури Ф.Білецького, О. Гнідан, І.Денисюка, Н. Калениченко, В. Фащенко, П.Хропка, О.Черненко та ін.

Методи дослідження. В дисертації реалізовано системний, історико-генетичний і типологічний методи вивчення літературних явищ.

Наукова новизна. У дисертації вперше досліджуються становлення філософських, особливо етичних і естетичних поглядів автора, його суспільна діяльність на терені розбудови української культури. Доробок Олексія Плюща аналізується в плані зростання його психологічного спрямування, вивчається багатоманітність жанрових різновидів епічних і ліричних творів письменника, його пошуки в образній сфері. Літературна спадщина Олексія Плюща коментується на тлі української літератури початку ХХ століття в річищі тогочасного українського модернізму як світоглядного і мистецького явища.

Теоретичне і практичне значення дослідження полягає в тому, що аналізована творчість Олексія Плюща становить чималий внесок у літературний процес ХХ століття, в становлення українсько-

го модернізму. Результати дослідження можуть бути використані в лекціях з історії української літератури, в проведенні практичних та семінарських занять, спецкурсів і спецсемінарів, у написанні курсових і дипломних робіт, можуть стати вагомим доповненням до відповідних розділів підручників і посібників з української літератури.

Апробація роботи. Дисертаційне дослідження обговорювалось на засіданні кафедри української літератури УДПУ ім. М.П.Драгоманова. Основні положення дисертації знайшли відображення у Матеріалах наукової конференції з питань сучасної семіотики "Знак. Символ. Образ" (Черкаси, 1996); у брошурах "Олексій Плющ. Матеріали для студентів філологічного факультету", 1995; "Експресіоністична проза Олексія Плюща (Посібник для студентів філологічних факультетів і вчителів-словесників)", 1997; "Поезія Олексія Плюща (Посібник для студентів філологічних факультетів і вчителів-словесників)", 1997.

Структура дисертації. Реферована праця складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та архівних джерел.

Основні положення, що виносяться на захист:

- Олексій Плющ є видатним представником української модерної літератури початку ХХ століття, в творчості якого гармонійно поєдналися актуальна проблематика філософського плану з національним ідейним наповненням і модерністичними засобами письма.

- Найціннішим надбанням письменника як представника літератури початку ХХ століття є глибина і сила психологічного аналізу, різноманітні засоби якого відтворюють свідомісні і підсвідомісні процеси повно й об'ємно.

- В ієрархії тематичних мотивів творчості письменника домінують такі категорії, як Україна та її природа з їх високою моральною та естетичною цінністю, що стають наскрізними образами новел, поезій, драматичної фантазії, проблемно кульмінаційними центрами, функціонуючи передусім як духовні поняття.

- Естетичне в творчості О.Плюща підпорядковане етичному, краса повинна узгоджуватися з етичними засадами.

- Жанрова система прози Олексія Плюща має своїм стрижнем філософсько-психологічну сутність, складається з психологічних новел нового типу (новели настрою, потоку свідомості, новели-притчі, новели-рефлексії).

- О.Плющ моделює суб'єкт лірики як носія розвинутого інтелекту, що має стійкі переконання і глибокі почуття, тому основу внутрішнього сюжету його поезій становить процес самоаналізу ліричного героя.

- Новаторство драматургічної спадщини письменника полягає у новому звучанні теми історичної пам'яті і безсмертя, що ґрунтується на новітніх засобах сценічної виразності.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується вибір теми, її актуальність, наукова новизна і практичне значення дисертації; визначаються мета дослідження, його завдання та основні положення, що виносяться на захист.

У першому розділі "До витоків прози Олексія Плюща: традиції і новаторство" досліджується життєвий і творчий шлях письменника, його проза, що кваліфікується, як значний внесок у становлення українського модернізму. Олексій Плющ трагічно загинув двад-

цятирічним юнаком, залишивши нам у спадок витончені зразки психологічної малої прози, художньо своєрідні поезії, оригінальну драматичну фантазію. Тим-то постає потреба в тому, щоб простежити процес становлення особистості письменника, його світоглядних, мистецьких позицій, з'ясувати малодосліджені моменти його біографії, які опосередковано чи безпосередньо пов'язані з творчістю.

Поряд із здобутками О.Плюща як поета-лірика і драматурга, непересічним явищем у творчій спадщині письменника є його мала проза. Сюжети творів митця побудовані на філософсько-психологічних колізіях.

Філософський аспект, осмислення онтологічних проблем у новелах О.Плюща, виразно втілюючись в особистості головного героя, не стільки несе в собі відбиток його внутрішнього світу, скільки видозмінюється в ньому, як у складній оптичній системі, віддзеркалюючись у ній своїми складними процесами, явищами. В малій прозі письменника відчувається жага пізнання душі окремої людини, а через неї - й усього людства. Конкретна новела стає спробою осягнути психологічну сутність людини взагалі. Пошуки у сфері "вічних проблем" (життя, смерть, кохання) дозволяють злитися об'єктивній (авторській) і суб'єктивній (використання внутрішніх монологів) формам викладу (новели "Сповідь", "Записки недужої людини", "В пивниці").

Олексій Плющ використовує в художньому тексті форму записок, листів, що дозволяє йому зосередитись на найглибших проявах думок і почувань. Виклад у новелах "Сповідь" і "Записки недужої людини" має амбівалентні властивості. З одного боку, в них відчувається аморфність, притаманна потоковій свідомості, в

якій переплітаються, зіштовхуються і вибухають думки, неусвідомлені прагнення, складні емоції, внутрішні конфлікти різного рівня - від високо філософських до побутових. З іншого боку, виклад поступово формується навколо єдиної проблеми, яка впливає на характер головного героя на зламному етапі. В новелах "Страшна помилка" і "Записки недужої людини" таким зламом виступає передсмертний монолог, звіт людини перед своїм "Я", останнє занурення у власну душу. Різниця ситуацій призводить до композиційно-сюжетних відмінностей кожного з творів. У "Сповіді" головний герой своїм передсмертним листом вмотивовує вибір - самогубство. Сюжет "Сповіді" поєднує в собі дві тісно пов'язаних лінії: внутрішню (крах ілюзій головного героя) і зовнішню, в якій перша набуває "матеріалізації": взаємини з жінкою, позначені напруженою інтригою. Фабульність новели "Сповідь" має не характеротворчий, а характеро-випробувальний сенс.

У "Записках недужої людини" Василь - центральний персонаж - намагається усвідомити ті причини, життєві колізії, які привели його до хвороби, прирекли на передчасну загибель. Конфлікт постає не стільки через антагонізм персонажів, скільки витворюється в свідомості героя як конфлікт між ілюзією і дійсністю. Він сприяє розгортанню сюжету, створенню належної фабульності організації відповідного розвитку перипетій, у які потрапляють персонажі. В "Записках недужої людини" фабульність вкрай ослаблена, майже відсутня. Психологічна дія розгортається радше за законами лірики, ніж прози, сюжет будується на основі руху думки, почуття. В новелі все пропускається крізь свідомість головного героя, пронизане його ставленням до дійсності, його концепцією життя.

Спроби передати, художньо відтворити неосяжні для всіх інших форм свідомості такі її вияви, як феномен творчості, психологію митця, співвідношення уяви і реальності, індивідуального і традиційного, прекрасного і бридкого, обов'язку поета і свободи творчості, становлять художню тканину "Моєї Музи", що є твором неоднозначним за жанровою специфікою, якщо за типологічні ознаки вважати спосіб оповіді та її зорієнтованість на заглибленість у роздуми проблемного характеру.

Емоційність і багатоманітність планів представлені у новелі "В пивниці" як чергування узагальнюючих широких планів із звуженим зображенням, "кадрами" статичними і динамічними, що мають характер пульсації. Письменник переконливо передає своєрідний ритм життя героїв, який заснований на психологічному парадоксі, оскільки повсякденна динаміка, активність виявляється фікцією, насправді життя завмирає в одноманітній рутині.

Що ж до новели О.Плюща "Палкий мисленник і учитель", то її можна вважати перехідним явищем між новелою акції (оскільки в ній наявне як зіткнення між двома персонажами, так і кульмінаційний епізод) і новелою-притчею за певними особливостями проблематики і побудови. Філософсько-психологічний конфлікт "Палкого мисленника і учителя" полягає в протиставленні гуманізму і войовничого індивідуалізму, втілених у постатях учителя (Христа) і мисленника (розчарованого в людях похмурого егоїста). Однак, на відміну від класичної притчі, в новелі відсутній такий компонент, як тлумачення, остаточний моральний висновок.

Олексій Плющ подає власне розуміння постаті Христа, християнського вчення. Нове філософське осмислення місця людини в світобудові, осягнення історичних глибин, пророкування майбут-

нього вкладаються в уста Христа, який застерігає людство від небезпеки морального виродження, викликаного несприйняттям і запереченням справжніх святинь, серед яких чільне місце належить творчій праці. Знецінення духовного, неповага до самопожертви й боротьби, альтруїзму та інтелектуального пошуку призвели до того, що особистість зневірилась у можливості відновити втрачені моральні цінності.

Письменник моделює психологічні стани персонажів, використовуючи як традиційні (індивідуалізація мовлення, опис явищ психічного життя), так і нові прийоми (внутрішній конфлікт, відкритість сюжету). Такі змістові й формальні ознаки, як підпорядкованість побудови певній ідеї, образи центральних персонажів як засоби втілення філософських позицій, насиченість моральною проблематикою, дають підстави вважати твір близьким до жанрового різновиду притчі.

Музична новела "Плач шаленого" побудована на скрупульозному психологічному аналізі процесів, якими сповнюється душа центрального персонажа. Серед засобів психологічного аналізу звертають на себе увагу емоційний підтекст діалогів, ретельний опис міміки і жестів, фіксація в авторському мовленні нюансів настроїв і станів, художнє відтворення патологічних явищ психіки, зокрема марень. Можна стверджувати, що в основу архітектоніки новели покладено закони розвитку твору, що належить до ліричного роду літератури. Сюжет ліричного твору розвивається як процес перебігу почуттів, настроїв, він охоплює ті моментальні і нетривалі відчуття, що існують у свідомісній чи підсвідомісній сферах, передаючи роздуми ліричного героя або ж відтворюючи конкретний стан душі персонажа. Подібно і в новелі "Плач ша-

леного" простежується формування особистості головного героя, його почуттів і непересічного обдарування, відгуки його душі на події життя.

Повість О.Плюща "Великий в малім і малий у великім"(1904) посідає особне місце в епічному доробку письменника як за комплексом тем, так і за особливостями психологічного аналізу. Комплекс проблем повісті прочитується в її назві: адже подібно до того, як Тверденко стає "великим у малому", тобто реалізує себе як особистість начебто в повсякденному, проте насправді корисному для людей, так і Верховівський є "малим у великому", бо, зазіхаючи на розв'язання глобальних проблем, постає перед ними безсилим. Відповідно до цього можна вважати твір філософсько-психологічною повістю.

Отже, жанрова система прози Олексія Плюща, хоча й позначена певною розмаїтістю, все ж має своїм стрижнем філософсько-психологічну сутність. Центральними проблемами епічного доробку белетриста є екзистенційні питання сенсу буття, несвободи особистості в антагоністичному йому світі, смерті як випробувального етапу для душі людини. Проблематика творів реалізується в таких жанрових різновидах, як психологічні новели нового типу, саме в новелі настрою, новелі потоку свідомості, новелі-притчі, новелі-медитації, причому окремі твори ("Страшна помилка", "В пивниці") синтезують ознаки двох жанрових різновидів.

Другий розділ дисертації - "Поетика модернізму як домінанта творчості Олексія Плюща". Передумови, що сприяли формуванню модернізму як мистецького явища на терені українського красного письменства, стосувались не тільки суто творчих процесів, але і філософсько-світоглядних засад, які суттєво видозмінюва-

лися протягом ХІХ століття. Осмислення екзистенційних проблем не послабило в українських письменників прагнення розв'язувати життєво важливе для українського народу питання про місце України в системі цінностей. Українські модерністи уникли загальноєвропейського нігілізму стосовно патріотичних почуттів.

Такий загалом синтез новітньої манери письма і палких суспільно важливих переконань притаманний і творчості О.Плюща, у якій простежуються окремі світоглядні риси течій модернізму, зокрема імпресіонізму.

У живописі і в літературі імпресіонізм висуває на перший план дух творця, його неповторність. Мистецтво стає індивідуалізованим, відбиваючи красу й розмаїтість життя крізь призму сприймання його окремою особистістю.

Головні герої О.Плюща постійно перебувають в особливому психічному стані незвичайної вразливості до будь-яких подразників. Новеліст простежує становлення непересічної особистості, яка здебільшого, не вписується в оточення, свідомо чи несвідомо відчуває душевний дискомфорт через свою глибинну несхожість на інших людей - за певними етичними чи суто психологічними ознаками (новели "Страшна помилка", "Плач шаленого", образок "Огляд торби"). Така сутність внутрішнього світу персонажів вимагала особливих засобів моделювання образів. Поєднання подій і колізій відповідає орієнтації імпресіоністичної поезики на створення в читачів враження невідібраності, непорядкованості твору. Отже, для індивідуальної манери письма О.Плюща характерні деякі риси імпресіонізму як комплексу стильових засобів.

Не можна, проте, не помітити, що й певні філософські засади імпресіонізму проявились у його творчості досить виразно. Плин

мислення переплітається з емоційно-вольовими явищами. Крім об'ємного моделювання образів-персонажів, О.Плющ особливу увагу приділяє творенню картин природи. Зображуючи її, митець прагне й до розв'язання етичних проблем. У світі людей начебто відсутні краса і гармонія, які властиві світові природи, що досконала своєю здатністю сприяти відродженню душі людини (повість "Великий в малім і малий у великім", новели "Плач шаленого", "В пивниці").

Однак у творчості О.Плюща можна спостерігати й такі риси, які відрізняють його від письменників-імпресіоністів. Це, зокрема, наявність відкритої авторської позиції, своєрідність використання прийомів ретроспекції при моделюванні внутрішнього світу персонажів, багатофункціональність художньої деталі, цілком оригінальні експерименти у стилістичній сфері. Тому, досліджуючи літературну спадщину белетриста, необхідно висвітлити питання про наявність у ній впливів інших модерністичних течій і напрямів, передусім експресіонізму.

Психологізм експресіоністів завжди позначений елементами ірраціонального, і ці елементи перебувають поза контролем свідомості. Зображення сфери передчуттів, снів, марень з максимальною повнотою відтворюють такі властивості людської душі, які неможливо скільки-небудь скрупульозно дослідити, вивчити. Їх можна осягнути тільки опосередковано, за допомогою інтуїції, творчої уяви, пропускаючи всі ці вияви душі через власну розумово-емоційну сферу.

Трагічне відчуття дійсності посідає особливе місце в експресіоністичному світогляді, чим і зумовлюється інтерес художників до зображення екстремальних подій і станів, в епіцентрі яких пере-

буває смерть. Самогубство обирають персонажі таких новел О.Плюща, як "Сповідь". "Страшна помилка", повісті "Великий в малім і малий у великім". Отже, автор "Сповіді" описує певні моменти та вияви смерті, які не просто обривають життя людини, але й стають для неї моральним випробовуванням. У душі головних героїв відбувається кризовий процес, примхливість інтелектуальних і асоціативно-почуттєвих образів вимагає новітніх художніх прийомів зображення.

Найпоширенішим художнім засобом як психологічного, так і філософського наповнення в творчості Олексія Плюща є символ-лейтмотив, що нерідко виступає у функції назви твору ("В пивниці" - пивниця, "Плач шаленого" - епітет шалений). Для розвитку символічного звучання автор послуговується не так багатозначністю, багатоплановістю слів та зворотів, як їх емоційною насиченістю, конотацією.

Однією з особливостей наскрізних образів у малій прозі О.Плюща є їх здатність виступати у взаємодіючій парі. Це стосується таких образів, як мелодія - акорд, хвиля - Дніпро, скеля - орел. Всі ці лексеми контекстуально вживаються в прямому і в переносних значеннях, подекуди з підвищеною здатністю до утворення асоціативного ряду і при можливому одночасному сприйманні в кількох смислах. Різні вияви життя душі головних героїв охоплює така пара образів-символів, як хвиля - Дніпро. Для ліричного героя "Мосї Музи" Дніпро виступає джерелом натхнення, здатного поєднати те, до чого він прагне: любов до Вітчизни, її визволення ("Дніпро лине кудись, лине і будить немов Україну")¹; напруження творчої уяви за допомогою образних

¹ Плющ О. Сповідь.-К., 1991.-С.62.

асоціацій (акорди музики - "хвилі акордів"), з яких виникає постать Музи. З творчістю пов'язані значення цих образів у новелі "Плач шаленого"; основне смислове навантаження їх - здатність викликати високі емоції, сприяти відродженню душі героїв.

Поєднання образів-символів Дніпро - хвиля в творах О.Плюща увиразнюється передусім натхненним замилюванням художника рідною природою. Її життєдайний вплив хоч і здатний відродити душу людини, проте не може розв'язати філософсько-психологічних конфліктів. Відмінність обох образів полягає в тому, що Дніпро репрезентує не тільки естетичну сторону буття, але й виступає активізатором патріотичних почуттів, опосередковано відтворюючи моральну сторону творчого процесу - незаперечну цінність мистецтва для народу, Батьківщини.

Стилістично різноманітні твори О.Плюща не позбавлені й певних спільних художніх рис. Важливе місце в стилістичній палітрі літературної спадщини письменника належить її синтаксису. Кожен мистецький засіб підкреслює експресивність викладу, посилює точність психологічного аналізу, сприяє сугестивному впливові твору на читачів. Інверсовані конструкції, як і уривчаста організація синтаксичних структур (парцеляція, фігура обриву), простежуються переважно в мовленні персонажів. Завдяки їм вирізняються ключові слова-мікрообрази, мовлення набуває емоційно-схвильованого характеру. В мові автора часто натрапляємо на розлогі складні речення з синтаксичним зв'язком різного типу. Розгалуженість синтаксичних структур відповідає перебігові думок та почуттів кожного з персонажів.

Значні змістові та функціональні можливості зазначених та багатьох інших прийомів посилюються і завдяки їхньому зв'язку з

лексичним рівнем мови, оскільки вживання експресивно забарвлених, часто патетичних лексем поєднується з елементами наукової лексики, породженими різними сферами вияву думки (медициною, психологією, соціологією, мистецтвознавством тощо). Серед багатства тропів у творах О.Плюща привертають увагу метафоричні епітети, особливо із значенням кольору, що тяжіють до символічного наповнення, а також поширені порівняння, в яких лабіринти людської душі порівнюються з явищами природи, мистецькими явищами.

Нові способи творення художнього стилю, притаманні творчості О.Плюща, позначилися на жанровій своєрідності його драматичної фантазії "Смерть поета" (1905), відповідно змодельовавши її різнорівневу структуру образів і філософську загостреність проблематики. Своєрідність побудови твору частково виявляється у використанні часових меж. Притаманний драматургії як літературному родові причиново-наслідковий розвиток подій вимагає теперішнього часу, проте в п'єсі О.Плюща він стає хистким і мінливим, вбираючи в себе як історичне минуле, минуле головного героя, так і сучасні проблеми в їх розвиткові, динаміці, тобто шари минулого, сучасного і прийдешнього специфічно контамінуються, причому до цього долучається творчий пошук поета, зорієнтований на майбутнє. Такі часові зрізи дозволяють повніше і виразніше реалізувати новаторську архітектоніку п'єси.

Сюжет фантазії також тісно пов'язаний з хронотопом твору. Йому властиві константність місця і примхливо побудований час. Зовнішнім подіям (побут хворого поета) відведено незначне місце, натомість те, що відбувається в душі Докоренка, складне переплетення його роздумів і почуттів, образів, що з'являються в

його уяві, виразно домінує у творі. Сумніви і переконання, емоції виразно особистісні розмірковування про трагічну долю України конкретизуються завдяки художньо змодельованим автором дискусіям хронологічно несумісних персонажів - Хмельницького і Байди, Мазепи і Острияниці. Проникнення в духовний світ центрального персонажа має, таким чином, композиційне значення, що дозволяє поставити ідеологічно-естетичну проблему: доля України і місце митця в ній.

Сповідальність і емоційна насиченість споріднюють драматичну фантазію О.Плюща з лірикою, а розлогі ремарки, становлячи докладні описи інтер'єру, музичного супроводу, зовнішності персонажів, відбивають вплив епічних форм. Ремарки містять не тільки "обставинні" компоненти, але й характеристики психічного стану персонажів, їхньої поведінки, міміко-жестових виявів. Ремарки взаємодіють з сюжетом, залежать від нього композиційно, окреслюють музично-психологічну структуру твору. Музика не тільки супроводжує події, але й відтворює і створює настрій, готує глядачів до сприйняття персонажів.

У п'єсі О.Плюща простежується прагнення автора до віртуозності, вибагливості в передачі теми, вільна форма, яка реалізується в невідповідності драматичним канонам, фантастичність у моделюванні образів і примхливість композиції.

Таким чином, драматична фантазія Олексія Плюща "Смерть поета" розвиває тему служіння митця народові, Вітчизні. Автор використовує розгалужену символіко-метафоричну систему, розгорнуті монологи як засоби самохарактеристики та ідейно-філософські промови, створює напружену емоційну атмосферу трагічного забарвлення. Олексій Плющ у "Смерті поета" реалізував власне ба-

чення гострих моментів історії України, спроектувавши їх на актуальні проблеми сучасності.

Сказане вище засвідчує наявність у малій прозі молодого письменника деяких художніх і світоглядних особливостей модернізму. Олексій Плющ осмислює не тільки проблеми сенсу буття, але й феномен смерті, який є засобом випробовування сутності людини, її морального очищення. Автор "Сповіді" розвиває гуманістичні традиції українського красного письменства, прагнучи утвердити перевагу етичного начала в особистості над усіма іншими.

У третьому розділі "Етико-психологічна основа лірики О.Плюща" досліджуються тематичні та художні особливості поезій автора, які побудовані у формі монологів ліричного героя, що намагається якомога повніше висловити свої почуття, сформулювати враження від пережитого. Моделюючи ліричного героя, поет звертає увагу на його всебічність: інтелектуальну, естетичну, етичну сутність, бачить не "друге Я" або уявно себе самого, а систему цінностей. Це, передусім, біль за подальшу долю Батьківщини, закоханість в українську природу, ідеалізація минулого - не в політичному сенсі, а як втілення моральних чеснот.

Своєрідність вияву системи образів і тематики творів О.Плюща тісно пов'язана з ліричним героєм, з темою поета і поезії, темою творчості, ставленням митця до свого обов'язку, з його громадськими й естетичними поглядами, отже й із становленням поетової особистості - темою самоаналізу в поетичному втіленні. Вірші, що містять у своєму поетичному спектрі цю тему, належать до жанрового різновиду віршів-роздумів.

Сповідальний характер творчості О.Плюща загалом поширився

і на лірику, надає їй такого ж забарвлення. Поет балансує на грані патетичної щирості, розкриваючи власну душу і ті процеси, якими вона сповнена.

Письменник намагається усвідомити причиново-наслідковий механізм виникнення емоцій. Почуття для нього двопланові: виступають об'єктом переживань і об'єктом досліджень, спостережень. Непросто навіть встановити, що для поета важливіше: пережити певну емоцію чи зафіксувати її, вивчити її перебіг.

Психологічний портрет ліричного героя О.Плюща був би неповним без вразливого сумління, розтривоженого шуканням власного місця в житті, відповідальності не тільки за вчинки, але й за почуття, думки. Тому, можливо, глибока релігійність автора, трансформується в поезії, на відміну від прози, не стільки у богошуканні, скільки у правдошуканні, долешуканні ("Бажання", "До коханої", "Хто прагне волі - прагне того"). Подекуди самоаналіз ліричного героя стає матеріалом для філософських узагальнень. Глибоко інтимні за характером переживань поезії набувають символічного звучання.

Прикметним з цього погляду є вірш "Не вітер вис, завиває", тема якого (приреченість людини на страждання, її безпорадність перед життям) реалізується через художній паралелізм, зокрема, з явищами природи. Заперечне порівняння, типове для народної творчості, набуває нового значення, створює емоційно-настрєву атмосферу поезії.

Не вітер вис, завиває,
Не сніг важкий іде-паде,
То не мороз все забиває

У люту кригу, то владає

Душею холод...¹

В аналізованих нами творах і в усій ліричній спадщині О.Площа однією з провідних є проблема відчуження особистості від світу. Людина - ліричний герой - трагічно самотня, борсається в павутинні гострих проблем, породжених несправедливістю, яка становить одну із сутнісних прикмет світобудови. Лірико-експресивні малюнки моментів настроїв і станів виливаються в портрет душі поета, активної в самопізнанні, але незвичайно вразливої у сприйнятті найтонших дотиків реальності. Монологічність переважної більшості поезій тяжіє до "потoku свідомості", уривчастість і різноманітність синтаксичної структури сприяють посиленню враження безпосередності і щирості вияву думок і емоцій.

Коливання почуттєвого фону можна простежити по двох основних лініях:

- переважають емоції радості, піднесення, коли автор милується рідною природою, захоплюється спогадами про особисте;
- домінує пригнічено-сумний настрій, викликаний накладанням на громадські мотиви передчуттів власної трагедії, причому виникають і есхатологічні мотиви, тим часом "Я" прирівнюється до світу, Всесвіту.

Конфлікт "митець - суспільство" набуває не стільки етичного, скільки психологічного звучання, стаючи одним з аспектів та виявів самопсихоаналізу ліричного героя, засвідчуючи його намагання систематизувати власні взаємини з людьми (образ-поняття, який втілює сукупність "чужих" свідомостей, відстороненість "я"

¹ П л ю щ О. Сповідь.- К.,1991.-С. 318.

від "не-я").

Одне слово, провідною темою лірики Олексія Плюща є зображення внутрішнього світу особистості, що конфліктує з реальністю на соціально-психологічному рівні. Ліричного героя характеризують стійкі переконання і глибокі почуття, однак домінуючий психічний стан героя - занепокоєння, сумніви у власних силах.

У висновках узагальнено результати дисертаційного дослідження порушеної проблеми.

Літературна спадщина Олексія Плюща стала непересічним явищем у процесі становлення українського модернізму як у світоглядному, так і в художньому плані.

Осмислення буття в творчості молодого белетриста завжди виразно особистісне. Через призму душі головного героя письменник розглядає весь комплекс екзистенційних проблем: життя і смерті, сенсу буття, самотності, відчуження людини від людини. Неможливість віднайти остаточну істину сприймається на рівні глобальної катастрофи. Художнє мислення автора "Сповіді" зорієнтоване на всеосяжне дослідження психіки людини. Проникнення в найтонші деталі й нюанси внутрішньо-духовної людської сутності дозволяє зазирнути в таїну особистості, збагнути природу тих процесів, які складають основний зміст внутрішнього й зовнішнього світу людини.

На думку письменника, людина повинна реалізувати себе не тільки в різнобічному, багатому психічному житті, але й у корисній активній діяльності, яка відповідає її внутрішній сутності. Обшир цієї діяльності стосується як суто індивідуально-практичних, так і загальнокультурних цінностей, але має централь-

ною ланкою - націю, саме українську націю, відданість їй. Беручи до уваги передусім лірику і драматургію, можна твердити, що Вітчизна, Україна, її свобода полягає для письменника передусім у тому, щоб кожен українець міг вільно відчувати себе українцем, міг і вмів шанувати себе як представника нації, здатного через індивідуальну самосвідомість відродити свідомість національну.

Новеліст тонко володіє мистецтвом сугестії, вдаючись до нього в зображенні настроєвого та інтелектуального шарів психіки. У підвищеній почуттєвості авторського мовлення проглядає посилена напрута думки, яка навіюється читачеві нагнітанням комплексу відповідних художніх засобів. Відкрите висловлювання авторських поглядів, яке звичайно притаманне експресіоністичній манері письма, загострюється проникливістю психологічного аналізу. Досліджуючи внутрішнє життя головних героїв, новеліст звертається до таких ситуацій, коли душа людини найбільше піддається складним випробуванням. Екстремальність події може бути як внутрішньою ("Записки недужої людини"), так і зовнішньою ("Огляд торби"), проте частотним є тип психічної кризи, спровокованої подразниками позамовної дійсності. І все ж основою формування образу виступають переконання й почуття героя ("Сповідь", "Страшна помилка").

До психічного зламу особи долучається (чи виступає одним з його чинників) болісний процес самоаналізу. Необхідність пізнати самого себе іноді завершується патологічними наслідками, що полягають у безпідставних самозвинуваченнях, деформації психіки, навіть у роздвоєнні свідомості ("Плач шаленого", "Страшна помилка"). Тому внутрішній конфлікт може ґрунтуватися саме на роздвоєності психіки, глибинних внутрішніх суперечностях, які ут-

ворують в душі героя прірву між ідеальним і реальним "Я", породжують ілюзії щодо життєвої мети і спроб її реалізації. Незгода персонажа з самим собою настільки руйнує його душу, що може призвести до самогубства ("Страшна помилка", "Сповідь", "Великий в малім і малий у великім") чи божевілля ("Плач шаленого").

Іншими словами, художник звертається до зображення патологічних явищ психіки, в яких деформована душа людини висвітлює найнесподіваніші грані, трансформує нормальні емоційні і настроєві стани у їх спотворені відбитки. Новеліст докладно передає наростання болісних відчуттів, які здатні зламати вразливу психіку митця ("Плач шаленого"), якщо часові грані в процесах втрати розуму головним героєм не узгоджені об'єктивно з природою самої хвороби і не підкріплені правдою художнього зображення, його внутрішньою почуттєвою глибиною.

Такою ж скрупкульозністю позначені і звернення О.Плюща до відтворення сфери несвідомого і підсвідомого, хоч, на відміну від зображення хворобливих явищ психіки, відтворення снів, марень, інтуїтивних проявів, імпульсивних станів може бути багатofункціональним засобом психологічного письма. Важливо, що підсвідоме і несвідоме в новелах та драмі подаються нарівні із свідомісними процесами, які нерідко по-філософському осмислюються, композиційно ускладнюються. Особливе місце посідають сні і марення як способи реалізації найпотемніших переживань героя.

Деформація ідей, почуттів, переконань, станів у душі героя відповідно позначається на побудові сюжету, колізії якого становлять художню єдність не тільки за законами літератури, але сприймаються як співзвучні до засобів суміжних мистецтв, особливо до

музики.

Отже, дослідження творчості Олексія Плюща дозволяє вважати його видатним представником української модерної літератури. Здобутки митця на терені красного письменства ніяк не можуть бути полишені поза увагою. Глибоке вивчення в цілому оригінальної творчості Олексія Плюща привносить немало нового і, водночас, важливого в історію української літератури.

Основні положення дисертації відображені в публікаціях:

1. Олексій Плющ: Матеріали для студентів філологічного факультету спеціальності "Українська мова і література". -К., 1995.-27 с.

2. Поезія Олексія Плюща: Посібник для студентів філологічних факультетів і вчителів-словесників.-К., 1997.-35 с.

3. Експресіоністична проза Олексія Плюща: Посібник для студентів філологічних факультетів і вчителів-словесників.-К., 1997.-25 с.

4. Наскрізні образи-символи в малій прозі Олексія Плюща // Матеріали наукової конференції з питань сучасної семіотики "Знак. Символ. Образ".-Черкаси, 1996.- С.28.

Еременко Е.В. Творчество Алексея Плюща в контексте развития украинской литературы начала XX века.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 - украинская литература. Украинский государственный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 1997.

В диссертации исследуется творчество Алексея Плюща как представителя украинского модернизма; изучается глубина и сила психологического анализа его прозы, новаторство драматургии и этико-психологическая направленность лирики.

Yeremenko E.V. Literary works by Aleksey Plushch in the context of the development of the Ukrainian literature at the beginning of the XX-th century.

The Thesis for the Candidate's degree of philology, speciality — the Ukrainian literature, the Ukrainian state Pedagogical University, named after M.P. Dragomanov, Kyiv, 1997.

The dissertation provides a research in literary heritage by Aleksey Plushch as a representative of the Ukrainian modernism; detailed study of depth and strength of the psychological analysis of his prose works, innovation of his plays, ethic and psychological orientation of his lyric poetry.

Ключові слова: поезика модернізму, внутрішній конфлікт, новела потоку свідомості, новела-рефлексія, символ-лейтмотив.

Замовлення 8. Підписано до друку 08.04.97. Формат 60×88/16.
Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 1,0. Наклад 200.

Видавництво «Україна-Віта».

435365

AB 37.575